

УДК [316.444:159.925]:303.7

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2022.16.11>

РІВНІ АНАЛІЗУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ТА ЇЇ РІЗНОВИДИ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

А. І. Мікула

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,
Anastasiya.Mikula@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1963-0945>*

Розглянуто класифікацію різновидів мобільності у соціологічному дискурсі, дотичних до інтелектуальної діяльності, серед яких: соціальна, трудова, професійна, академічна та інтелектуальна мобільність. На основі огляду, переосмислення та доповнення існуючої компонентної структури інтелектуальної мобільності у соціогуманітарному дискурсі, запропоновано багаторівневий аналіз структури інтелектуальної мобільності, що складається з когнітивного, рефлексивного, мотиваційно-вольового, креативного, комунікативного та технологічного рівнів. Особлива увага присвячена аналізу інтелектуальної міграції як соціального феномену, що постає окремим видом інтелектуальної мобільності. Не можна недооцінювати певні ризики, які створює посилення інтелектуальної міграції в наш час, загрожуючи не лише кадровим дисбалансом в Україні, але й втратою найбільш здібних і перспективних дослідників та зниженням інтелектуального потенціалу країни. Однак, є також і позитивні наслідки інтелектуальної міграції, до яких відносимо: сприяння інтеграції України в міжнародний ринок праці через міждержавний обмін робочою силою; надання можливості реалізувати свої здібності за кордоном, підвищити кваліфікацію, ознайомитися зі світовим досвідом, покращити матеріальне становище як самих мігрантів, так і членів їхніх родин; стимулювання до більш продуктивної діяльності українських наукових працівників через виникнення конкуренції із закордонними фахівцями.

Ключові слова: інтелектуальна мобільність, інтелектуальна міграція, професійна мобільність, академічна мобільність

Постановка проблеми. Про зростання обсягів міграції серед молоді свідчать аналітичні дані ЮНЕСКО щодо кількості українських студентів за кордоном, а також виявлення тренду збільшення цього явища. Якщо протягом 2008–2013 рр. спостерігалось повільне зростання кількості студентів за кордоном, то з 2014 р. ці процеси значно пришвидшилися і у 2018 р. за кордоном навчалось майже вп'ятеро більше студентів порівняно із 2008 р., а саме 157 тис. осіб.

© Мікула А.І., 2022

Зазвичай академічну мобільність та освітню міграцію вважають позитивними для країни походження студента, оскільки це можливість доступу до більш якісної освіти, до ширшого вибору навчальних дисциплін, до вивчення чи удосконалення іноземної мови, розширення культурного, освітнього, соціального партнерства [15]. Однак у дослідженні Е. Лібанової зазначено, що українські студенти часто розглядають освітню міграцію як можливість еміграції чи “соціального ліфта”, що в майбутньому даватиме змогу працевлаштуватися на ринку праці ЄС, та відкриватиме широкі перспективи для трудової або професійної мобільності [12].

30 березня 2022 р. Національний Еразмус+ офіс в Україні провів вебінар на тему «Особливості виконання проектів з мобільності під час війни та додаткові можливості підтримки працівників та студентів університетів», що відбувся за підтримки Міністерства освіти і науки України у співпраці з Національним технічним університетом України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” та Erasmus Student Network Ukraine. Європейські університети максимально спростили умови участі українських студентів в академічній мобільності: збільшили фінансування для України, а також ввели у дію спрощену процедуру конкурсного відбору, для того щоб студенти з найбільш небезпечних регіонів України могли самостійно звертатися до європейських університетів із проханням про прихисток [19].

З іншого ракурсу, незбалансованість у функціонуванні системи вищої освіти в Україні зумовлює такі проблеми: відтік кадрів (braindrain); недостатня інноваційна співпраця освіти, науки та бізнесу; недостатня популяризація науки та низький престиж професії вченого. Недосконалість законодавства (передусім щодо мобільності науковців, вимог щодо захисту дисертацій, імпорту реактивів та обладнання тощо), відсутність дослідницької інфраструктури та кар’єрних можливостей, погана взаємодія з бізнесом та ряд інших факторів призводять до того, що науковці змушені або виїжджати працювати за кордон, або взагалі залишати науку.

Аналіз наукової літератури. Основними напрямками досліджень дотичних до інтелектуальної мобільності в сучасному українському суспільстві є вивчення особливостей структурної перспективи в соціології, а також дослідження соціальної мобільності. Більше того, інтелектуальна мобільність тісно пов’язана з іншими видами мобільності, тому як новий феномен потребує деталізованого аналізу цього зв’язку, для кращого розуміння тенденцій та пошуку аналогій. Дотичними до вивчення інтелектуальної мобільності у соціології можна вважати дослідження впливу сучасної соціально-економічної ситуації в Україні на переміщення між різними соціальними позиціями; тенденції міжгенераційної мобільності; престиж професій та професійна мобільність; структурна та обмінна мобільність; практики виживання або вимушена професійна, трудова мобільність в роботах таких українських соціологів як С. Макєєв, С. Войтович, І. Прибиткова, С. Оксамитна, О. Симончук, Н. Коваліско та інші.

С. Оксамитна, О. Симончук, Н. Коваліско та інші.

Дослідження інтелектуальної міграції у сучасних дослідників присвячені міжнародній співпраці українських університетів у другій половині XIX – на початку XX ст. та академічній мобільності перспективних молодих науковців і викладачів цих університетів [16], еміграції та діяльності української інтелектуальної еліти міжвоєнного періоду, в тому числі внаслідок політичних репресій 1920-х років [3]. Проблему інтелектуальної міграції також аналізують у загальноісторичних працях, у контексті формування української діаспори різних країн світу та передумов сучасних міграційних процесів [1].

Виклад основного матеріалу. У сучасному соціологічному дискурсі трактування поняття «інтелектуальної мобільності» неоднозначне. Відтак, дефініція сутності даного поняття потребує детального аналізу наявних інтерпретацій. У соціології поняття мобільності зазвичай розглядається у контексті соціальної мобільності. Поняття “*соціальна мобільність*” було введено П. Сорокіним у 1927 р., який розумів будь-яке явище як переміщення індивідуального або соціального об’єкта чи цінностей – всього, що створене або модифіковане діяльністю людини, – з однієї позиції в іншу [5, С. 375].

П. Сорокін виділяє два види соціальної мобільності : 1) горизонтальна мобільність – це перехід індивіда чи соціального об’єкта від однієї соціальної позиції до іншої, що знаходиться на тому ж рівні, наприклад, перехід індивіда з однієї сім’ї в іншу, з однієї релігійної групи в іншу, а також зміна місця проживання. У всіх цих видах індивід не змінює соціальної страти, до якої він належить; 2) вертикальна мобільність – сукупність взаємодій, що сприяють переходу індивіда чи соціального об’єкта з одної соціальної страти в іншу. Якщо в результаті мобільності змінюється соціальний статус, тобто суспільство оцінює нову позицію індивіда більш високо чи більш низько, ніж попередню, тоді має місце вертикальна трудова мобільність [5, С.352].

Суспільство може підвищувати статус одного індивіда і понижувати статус інших. Залежно від цього розрізняють висхідну і низхідну мобільність, чи соціальний підйом і соціальне падіння. Висхідна течія професійної, економічної чи політичної мобільності існує як індивідуальний підйом чи інфільтрація індивіда з нижчого прошарку в вищий поряд з існуючими групами цього прошарку чи замість нього. Аналогічно низхідна мобільність існує в формі як виштовхування окремих індивідів з високих соціальних статусів на більш нижчі, так і пониження соціальних статусів цілої групи [5, С.373].

Соціологи також вивчають міжгенераційну мобільність, порівнюючи власне соціальне становище із соціальною позицією батьків (частіше батька), а також інтрагенераційну мобільність, фіксуючи зміну соціального статусу респондента впродовж життя [10, С.96].

Одним з провідних сучасних учених у царині дослідження процесів мобільності є Дж. Уррі – відомий британський соціолог, дослідник різних аспектів

мобільності, ідеолог «мобільної соціології». Учений стверджував, що простір (фізичний) є певним утворенням, що задається потоками міграцій, інформації, речей, специфічними конфігураціями рухів, ритмів, швидкостей тощо [7, С. 28]

За висновками Дж. Уррі поняття мобільності використовують:

- 1) для позначення того, що рухається або здатне рухатись;
- 2) як чинник, що не допускає фіксації в певних межах неорганізованої маси людей (натовпу), який потребує регуляції й соціального контролю;
- 3) як якість соціальної мобільності в традиційній соціології;
- 4) як довгострокові процеси географічного переміщення (міграції) [6, С. 74–75].

Дж.Уррі також виділяв системи мобільності, під якими розумів комплекс соціальних відносин і матеріальної інфраструктури, який робить певний вид переміщення акторів можливим; ці системи включають в себе не тільки рухомих людей і об'єкти, але й всілякі ідеї, зв'язки, нерухомі об'єкти інфраструктури, все, що їх обслуговує і забезпечує [6, С. 24].

Як зазначає Н. Коваліско, досліджуючи особливості *трудової мобільності*, специфіка соціологічного підходу виражається в тому, що саме тут розробляється таке загальне поняття, як соціальна структура суспільства, в якому поєднуються уявлення про соціальну стратифікацію, соціально-професійний поділ праці, диференціація за освітнім рівнем, рівнем доходів, ступенем участі в управлінні, способами проведення вільного часу. Розглядаючи мобільність з позиції соціології, необхідно пов'язувати цей процес із соціальною структурою суспільства і соціальними інститутами, які її регулюють. Отже, трудова мобільність - це складний соціальний процес, який свідчить про здатність і готовність індивідів чи соціальних об'єктів до зміни соціальної позиції, їхня конкурентоздатність, зацікавленість у навчанні та безперервній освіті, здатність до швидкої адаптації до динамічних соціальних умов і кон'юнктури ринку праці, що призводить до зміни їхніх якісних і кількісних характеристик під дією різних об'єктивних і суб'єктивних факторів, умов і стимулів [10, С.53].

Складовими компонентами механізму трудової мобільності є об'єктивні фактори, які впливають на цей процес, а також мотиви мобільності, тобто суб'єктивне відношення працівників до зміни соціального статусу, групи. Соціально-психологічний підхід до вивчення процесів трудової мобільності полягає у поділі чинників мобільності на дві групи: суб'єктивні та об'єктивні. Об'єктивні чинники визначають якісні характеристики індивідів, до яких відносяться :

- демографічна характеристика (стать, вік, фізичні та інші дані);
- кваліфікаційно-професійні дані (загальні та спеціальні знання, професія, кваліфікація, досвід роботи та інші);
- особисті якості (працемобільність, трудова і громадська активність та результативність, орієнтації, установки тощо).

У суб'єктивному аспекті проблеми, трудова мобільність буде залежати від таких індивідуальних особливостей осіб, як потреби, ціннісні орієнтації, інтереси, моральні якості та інші суттєві мотиви працівників. Загалом, схема загальної поведінки працівника, в яку вписується і мобільність, подається переважно у формі специфічного процесу, що визначається подібними основними елементами: інтереси - потреби – мотиви [10, С.37–38].

Професійна мобільність пов'язана зі змістом поняття професії та зумовлена функціональними змінами у змісті праці, появою нових професій. Працівники окремих професій утворюють відносності і професійні групи. Перехід особистості з однієї професійної групи в іншу означає зміну професії (спеціальності), а рух на ринку праці в цьому випадку носить характер міжпрофесійної мобільності. Міжпрофесійна мобільність передбачає зміну професій, спеціальностей і функцій працівників, зумовлену науково-технічним прогресом. Наявність певної професії стає чинником, що обмежує подальшу спрямованість професійної мобільності працівника, який володіє більш кваліфікованою спеціальністю. У той же час для некваліфікованих працівників зміна професії не є проблемою. Дослідники зауважують, що висококваліфіковані працівники частіше виявляють бажання перейти в іншу соціальну групу [11, С.25].

Окремо виділяють *академічну мобільність* як можливість упродовж навчання в університеті здобути освіту в закордонному навчальному або науковому закладі, де готують фахівців за цією самою спеціальністю. Академічна мобільність студентів і викладачів, яку часто називають освітньою, є однією із засадничих умов здобуття сучасної європейської освіти. Цей вид мобільності досліджується в основному лише за фактом руху студентів (випускників), професорсько-викладацького складу навчальних закладів.

У соціоекономічному дискурсі термін *«інтелектуальна мобільність»* з'являється у класифікації видів мобільності О. Білик. Вона визначає інтелектуальну мобільність як «спроможність аналізувати, оцінювати та продуктивно використовувати зростаючі потоки інформації, застосовувати свої знання та досвід для розв'язання виробничих і соціальних завдань, продукувати нові ідеї». В даній інтерпретації інтелектуальна мобільність розглядається вже не як спроможність, якість, характеристика особистості, а як елемент активності, результат, що можна вирахувати кількісно в процесі науково-дослідної діяльності фахівців. При цьому науковець пропонує методику кількісного оцінювання реалізації мобільності населення України, яка ґрунтується на розрахунку показників, що характеризують: продовження навчання населенням (освітня мобільність), проходження підвищення кваліфікації та навчання нових професій (професійно-кваліфікаційна мобільність), винахідницьку та науково-дослідну активність населення (інтелектуальна мобільність), масштаби трудової міграції (територіальна мобільність) [8, С. 9].

Інтелектуальну мобільність дослідниця Г. Міхненко розглядає як інтегративну

особистісну якість, що характеризує готовність швидко віднаходити, аналізувати й продуктивно застосовувати зростаючі потоки інформації; продукувати нові ідеї та толерантно сприймати нововведення; оперативно обирати ефективні способи виконання завдань як репродуктивного, так і творчого характеру; швидко змінювати види і форми інтелектуальної діяльності без зниження результативності останньої [13, С.27].

Аналізуючи структуру інтелектуальної мобільності, Г. Міхненко виокремлює такі компоненти: мотиваційний, когнітивний, операційно-технологічний та соціально-особистісний. Усвідомлюючи значущість власного інтелектуального розвитку, сформованості інтелектуальної мобільності, потребу в інтелектуальній діяльності, студент виробляє визначену модель майбутніх дій. Відтак, мотивація є важливим компонентом інтелектуальної мобільності фахівця, тому що впливає на створення необхідних відносин, досвіду особистості, професійно значущих якостей, майстерності, що забезпечують індивіду свідоме здійснення діяльності. Когнітивний та операційно-технологічний компоненти інтелектуальної мобільності представлені необхідними знаннями (наприклад, з питань інтелектуальної мобільності та власних індивідуально- психологічних особливостей), інтелектуальними здібностями та інструментальними компетентностями. Соціально-особистісний компонент у структурі інтелектуальної мобільності представлений особистісними якостями майбутнього інженера, серед яких виділяють: а) адаптивність; б) комунікабельність; в) толерантність; г) наполегливість у досягненні мети [13, С.28-29].

Отже, інтелектуальну мобільність варто розглядати як динамічну інтегративну характеристику особистості, і застосовуючи багаторівневий аналіз до формування структури, запропонованої Г. Міхненко, виділимо рівні інтелектуальної мобільності:

1) Когнітивний, що виявляється в здатності до пізнавальної діяльності, вмінні швидко навчатися, освоювати нове і включає в себе свідомий мисленнєвий аналіз усього, що стосується інтелектуального розвитку – професійних знань та інформації, наявності власної позиції, мети та завдань діяльності тощо. Когнітивна складова також об'єднує в собі вміння інтелектуально мислити та здатність до навчання. Когнітивна активність нерозривно пов'язана з розвитком рефлексії. Тому поруч виділяємо рефлексивний рівень, що проявляється у здатності до адекватного самоаналізу, тобто є, по суті, свідченням функціонування самосвідомості, відображенням ступеня її інтелектуального розвитку. Рефлексивний рівень охоплює також процеси саморегуляції, самопізнання та самокритики [18, С.61].

2) Мотиваційно-вольовий, що виявляється в цілеспрямованості, вираженому рівні домагань і включає, по-перше, мотиви, цілі, потреби, ціннісні орієнтири/установки, стимулює творчі прояви в інтелектуальній діяльності; припускає наявність інтересу до навчання, що характеризує потребу особистості фахівця в знаннях; по-друге, містить у собі здатність до екстравертності і домінування. Ця

здатність дозволяє підсилювати вплив на інших людей, оскільки екстравертні люди здатні витримувати велике соціальне навантаження, а з іншого боку, соціально орієнтована здатність домінувати має на увазі вміння домагатися свого шляхом переконань, координації і роз'яснень; по-третє, мається на увазі докладання додаткових зусиль для зменшення ймовірності невдачі, а також мобілізацію енергії, наполегливість, активність, витримку і завзятість при виконанні складних завдань, цілеспрямованість, тобто характеризує вольову сторону поведінки [13, С.28].

3) Креативний рівень реалізується в творчих здібностях особистості, потребах саморозвитку та ілюструватиме здатність людини відмовлятися від стереотипних способів мислення, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, націленість на відкриття нового й здатність до глибокого усвідомлення свого досвіду. Цей рівні також окреслює сприятливі умови та обставини для саморозвитку особистості, творчої діяльності чи акумуляції креативних ідей [18, С.101].

4) Комунікативний рівень характеризує здатність контактувати, спілкуватися, інкультуруватись в нових умовах та відображає товариськість, як здатність не лише контактувати з людьми, а й утримувати цей контакт протягом певного періоду часу, вміння ясно та чітко висловлювати свої думки, переконувати, аргументувати, доводити, аналізувати, висловлювати судження, передавати раціональну та емоційну інформацію, встановлювати міжособистісні зв'язки, узгоджувати свої дії з діями колег, обирати оптимальний стиль спілкування в різних ситуаціях, організовувати та підтримувати діалог [18, С.106]. Однак, здатність до письмової та усної комунікації рідною мовою як і знання іноземних мов знаходяться на перетині комунікативного та технологічного рівнів. Відмінність полягатиме у тому, що у першому випадку - це засоби для спілкування, тоді як на технологічному рівні вони позиціонуватимуться інструментальними компетенціями фахівця.

5) Технологічний - забезпечує достатній ступінь свободи в управлінні і обробці інформації і знаходить своє відображення у таких інструментальних компетенціях, як володіння навичками роботи з комп'ютером, користування програмним забезпеченням, управління інформацією та дослідницьких навичках. Окрім цього, на технологічному рівні важливості набуває вміння здійснювати відбір й ефективно використовувати прийоми та стратегії виконання інтелектуальної діяльності [13, С.29].

Припускаємо, що на різних рівнях аналізу, явище інтелектуальної мобільності впливатиме на різні види переміщень, і може виражатися у зміні професії (спеціальності, спеціалізації), кваліфікації, посади, місця проживання тощо. Класифікація процесів мобільності дала можливість упорядкувати різноманітні переміщення та представити їх як окремі прояви інтелектуальної мобільності. Додатковими критеріями класифікації можуть виступати також суб'єкти інтелектуальної мобільності та її спрямування. Так, за суб'єктом інтелектуальну

мобільність можна поділяти на індивідуальну та групову, за спрямуванням – на внутрішню і зовнішню. Внутрішня інтелектуальна мобільність пов'язана з рішенням фахівців високої кваліфікації змінювати професійний статус, спеціалізацію, кваліфікацію, місце роботи в рамках національного ринку праці. Зовнішня інтелектуальна мобільність проявляється в *інтелектуальній міграції* – одній із форм міграційної поведінки, пов'язаної з рішенням представників висококваліфікованої розумової праці перемішуватися з однієї країни до іншої або залишитися в ній. Це односторонній процес відтоку працівників інтелектуальної праці, що передбачає невідновні втрати здійснених інвестицій в інтелектуальний капітал і втрату потенційних доходів для країни-донора.

Категорія «інтелектуальна міграція» може трактуватися в широкому розумінні – як виїзд з країни фахівців, що займаються кваліфікованою, інтелектуальною або творчою працею, а також потенційних фахівців (студентів і стажерів), і у вузькому розумінні – як одна із складових міжнародної інтелектуальної міграції (потік наукових і викладацьких кадрів високої кваліфікації – працівників, які реально або потенційно зайняті науковими дослідженнями і розробками, а також обслуговуванням цієї галузі)[16, С.45].

У 2018 році було проведено соціологічне дослідження з проблем освіти в Україні в контексті інтелектуальної еміграції у провідних вищих навчальних закладах України (м. Київ, Харків, Дніпропетровська та Одеська області) шляхом розповсюдження електронних анкет для анонімних респондентів, що дозволило оцінити соціально-економічний стан інтелектуального капіталу. Всього було опитано 457 науковців. Під час анкетування використовувалися питання як закритого, так і відкритого типу: оцінка якості освіти в Україні; наміри виїхати за кордон; зв'язок фінансових потреб респондентів з міграційними намірами; фактори, що впливають на міграційні наміри; рівень соціально-економічного забезпечення респондентів; рівень зайнятості науковців у навчальних закладах. Респондентами дослідження були такі категорії: 1) кандидати наук (30%); 2) доктори наук (10%); 3) дослідники (30%); 4) аспіранти та докторанти (20%); 5) керівні посади (10%) [14, С.64].

Низька, відносно прожиткового мінімуму, заробітна плата молодих науковців, які не мають досвіду роботи (або мають лише – мінімальний стаж), наукового ступеня, не займають наукових посад та важке економічне становище є одним із ключових факторів. За результатами опитування, про свої наміри виїхати за кордон заявили 51,2% респондентів, з них 15,7% хочуть виїхати з України назавжди, а 35,1% хотіли б працювати і повернутися. Погляди науковців вищих навчальних закладів щодо причин міграції можна розділити на такі категорії: 1) мінімальна заробітна плата та поганий фінансово-економічний стан науки (90%); 2) несприятливі умови праці (більше 60%); 3) труднощі професійної реалізації (близько 20-30%), а сімейні причини склали 15% [14, С.65].

Інтелектуальна міграція має як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних для нашої країни відносять: сприяння інтеграції України в міжнародний ринок праці через міждержавний обмін робочою силою; надання можливості реалізувати свої здібності за кордоном, підвищити кваліфікацію, ознайомитися зі світовим досвідом, поліпшити матеріальне становище як самих мігрантів, так і членів їхніх родин; стимулювання до більш продуктивної діяльності українських наукових працівників через виникнення конкуренції із закордонними фахівцями; підвищення світового рейтингу України як демократичної, вільної та відкритої держави. Разом із тим не можна недооцінювати певні ризики, які створює посилення інтелектуальної міграції. Така ситуація загрожує не лише збереженням кадрового дисбалансу в Україні, але й вимиває з науки найбільш здібних і перспективних дослідників, дає підстави стверджувати про ознаки руйнування її інтелектуального потенціалу. Втрата країною конкурентоспроможної частини власних трудових ресурсів призводить до вповільнення темпів розвитку науково-технічного прогресу [9, С.43].

Уряди окремих країн (наприклад, Чехії чи США) в час війни виділяють додаткову фінансову підтримку на потреби українських студенток і запроваджують стипендії для українок. Невпинно зростає кількість університетів, що пропонують продовжувати навчання у них або долучатись до участі у різноманітних освітніх програмах. У деяких країнах (наприклад, у Польщі чи Литві) також скасовують або відтермінують для українок плату за навчання та проживання у гуртожитках. У деяких країнах існують окремі програми, орієнтовані на студенток та аспіранток з України – наприклад, програма «Солідарні з Україною», за допомогою якої можна продовжувати навчання в Польщі. Деякі університети розробляють адаптивні програми українською мовою для біженок з України. Наприклад, варшавський університет Collegium Civitas розробив адаптовані програми з українською мовою навчання для студенток першого року навчання. З-поміж мережі європейських університетів частина намагаються підтримувати студенток, викладачок та науковців не лише в академічному полі, але також організують і гуманітарну допомогу. Наприклад, у французькому Université Paris Cité пропонують психологічну допомогу студенткам, які вже дісталися Франції, а також збирають харчові продукти та предмети гігієни, одяг, лікарські засоби для відправлення в Україну [2].

Висновки. У сучасному глобалізованому світі висококваліфікований інтелектуал – це мобільний інтелектуал, який постійно розвивається. Тому інтелектуальну мобільність розглядаємо, з одного боку, як багаторівневе явище, що структурно охоплює когнітивний, рефлексивний, мотиваційно-вольовий, креативний, комунікативний та технологічний рівні аналізу, і стає важливим інструментом для українських науковців та висококваліфікованих фахівців, які прагнуть вийти на світовий рівень, а з іншого боку, як динамічну характеристику особистості, що знаходиться на перетині соціальної, трудової, професійної та

академічної мобільності. У країнах Європи вже кілька десятиліть активно діють програми академічної, професійної та трудової мобільності, які здійснюються за підтримки державних структур та незалежних наукових фондів. В міжнародному науковому середовищі зростають можливості академічної та трудової мобільності для студентів, молодих вчених та науковців у форматі: закордонних відряджень, проведення наукових досліджень, участі у конференціях, міжнародних програм обміну та стажувань. Однак, для ефективних результатів із позитивною динамікою, академічна мобільність як засіб підвищення професійного та інтелектуального рівня українських науковців, має відбуватися на засадах повернення у країну походження та подальшого застосування набутого міжнародного досвіду. У випадку неповернення науковців або висококваліфікованих фахівців в країну походження, академічна, трудова чи професійна мобільність може переростати в інтелектуальну міграцію.

Використані джерела та література:

1. Abbott, John. Review of The Intellectual Migration, Europe and America, 1930–1960 ed. by Donald Fleming, Bernard Bailyn. The Canadian Historical Review, vol. 52 no. 2, 1971, p. 229-231. URL: muse.jhu.edu/article/569502 (дата звернення: 15.11.2022)
2. Cedos: Освіта українських біженок за кордоном URL: https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen_ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-cherwnya/ (дата звернення: 25.10.2022)
3. Fedunkiw M. Ukrainian americans URL: <http://www.everyculture.com/multi/Sr-Z/Ukrainian-Americans.html> (дата звернення: 17.11.2022)
4. Refugees Operational Portal. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.247971463.1612703358.1653514650-424299937.1651862003 (дата звернення: 01.11.2022)
5. Sorokin, P. Social and Cultural Mobility. New York: The Free Press. 1959. 588 p.
6. Urry J. Mobilities Cambridge: Polity Press, 2007. 335 p
7. Urry J. Sociology beyond Societies. Mobilities for the twenty-first century. London and New York: Routledge, 2000. 273 p.
8. Білик О. М. Мобільність в системі людського капіталу: методика оцінювання та напрями активізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика»/ Держ. вищий навч. заклад «Київ. нац. економ. ун-т ім. В.Гетьмана». Київ, 2009. 20 с.
9. Давидюк Л. П. Інтелектуальна міграція трудових ресурсів в умовах глобалізації. *Ефективна економіка*. 2019. № 11 URL: <http://www.economy.nayka>.

Навчальний посібник. Львів: «Магнолія 2006», 2009. 328с.

11.Коваліско Н.В., Хоронжий А.Г. Регіональна трудова мобільність. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2002. 165 с.

12.Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2 (33), С. 24.

13.Міхненко Г. Е. Формування інтелектуальної мобільності майбутніх інженерів в умовах освітнього середовища технічного університету: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти.»/ Національний авіаційний університет. Київ, 2016. 245с.

14.Ніколюк О.В., Савенко І.І., Седікова І.О., Ткач К.І. Публічне управління інтелектуальною міграцією в Україні. *ECONOMICS: time realities*. 2020. № 6 (52) С.64–65 URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2020/No6/63.pdf> (дата звернення: 22.11.2022).

15.Подра О. П., Петришин Н. Я. Освітні аспекти інтелектуальної міграції людського капіталу України: причини та наслідки. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія “Проблеми економіки та управління”. 2022. № 1 (9). URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/apr/27441/220198verstka-39-48.pdf> (дата звернення: 21.11.2022).

16.Свириденко Д.Б. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 279 с.

17.Слюсаревський М., Блинова О. Міграція як соціально-психологічне явище: види, функції, чинники та закономірності. *Світогляд*. 2015. № 5 (55). С.41–54.

18.Соціальна психологія : навч. посіб./Н.Ю. Волянюк, Г.В. Ложкін, О.В. Винославська, І.О. Блохіна, М.О. Кононець, О.В. Москаленко, О.І. Боковець, Б.В. Андрійцев. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.

19.Штефанко Ю. Міжнародна академічна мобільність у період війни: Національний Еразмус+ офіс в Україні. *Студентський меридіан*. 2022. URL: <https://meridian.kpnu.edu.ua/2022/04/01/mizhnarodna-akademichna-mobilnist-u-period-viiny-natsionalnyi-erazmus-ofis-v-ukraini-informui/> (дата звернення: 28.10.2022).

References:

1. Abbott, J (1971). Review of The Intellectual Migration, Europe and America, 1930–1960 ed. by Donald Fleming, Bernard Bailyn. The Canadian Historical Review. Vol. 52 № 2, pp. 229-231. Available at: <https://muse.jhu.edu/article/569502>

2. Cedoss: Education of Ukrainian refugee women abroad Available at: https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen_ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-chervnya/ [In Ukrainian]

3. Fedunkiw, M. Ukrainian Americans Available at: <http://www.everyculture.com/multi/Sr-Z/Ukrainian-Americans.html>

4. Sorokin, P. (1959). *Social and Cultural Mobility*. New York: The Free Press. 588 p.
5. Urry, J. (2007). *Mobilities* Cambridge: Polity Press. 335 p.
6. Urry, J. (2000). *Sociology beyond Societies. Mobilities for the twenty-first century*. London and New York: Routledge. 273 p.
7. Bilyk, O. (2009). *Mobility in the system of human capital: evaluation methodology and directions of activation: autoref. thesis for obtaining sciences. candidate degree economy Sciences: specialist 08.00.07 «Demography, labor economy, social economy and politics»/ Govt. higher education institution «Kyiv. national economy University named after V. Hetman»*. Kyiv. 20 p. [In Ukrainian]
8. Davidyuk, L. (2019). *Intellectual migration of labor resources in the conditions of globalization. Efficient economy. № 11* Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/71.pdf [In Ukrainian]
9. Kovalisko, N. (2009). *Basics of social stratification: Study guide*. Lviv: «Magnolia 2006». 328 p. [In Ukrainian]
10. Kovalisko, N., Khoronzyh, A. (2002). *Regional labor mobility*. Lviv: Ivan Franko national university of Lviv. 165 p. [In Ukrainian]
11. Libanova E. M. (2018). *External labor migration of Ukrainians: scale, causes, consequences. Demography and social economics. № 2 (33), p. 24.* [In Ukrainian]
12. Mikhnenko, G. (2016). *The formation of intellectual mobility of future engineers in the conditions of the educational environment of a technical university: dissertation for obtaining sciences. candidate degree ped. sciences: specialist 13.00.04 «Theory and methodology of professional education.»/ National Aviation University. Kyiv. 245 p.* [In Ukrainian]
13. Nikoliuk, O., Savenko, I., Sedikova, I., Tkach, K. (2020). *Public management of intellectual migration in Ukraine. ECONOMICS: time realities. № 6 (52) P.64–65* Available at: <https://economics.net.ua/files/archive/2020/No6/63.pdf>
14. Podra, O. , Petryshyn, N. (2022). *Educational aspects of intellectual migration of human capital of Ukraine: causes and consequences. Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series «Problems of economics and management». № 1 (9).* Available at: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/apr/27441/220198verstka-39-48.pdf> [In Ukrainian]
15. Svyridenko. D. (2014). *Academic mobility: responding to the challenges of globalization: monograph*. Kyiv: Department of the NPU named after M.P. Drahomanova. 279 p. [In Ukrainian]
16. Slyusarevskiyi, M., Blynova, O. (2015). *Migration as a socio-psychological phenomenon: types, functions, factors and regularities. Outlook. № 5 (55). P.41–54.* [In Ukrainian]
17. *Social psychology (2019): education. manual/ N. Volyanyuk, V. Lozhkin, O. Vynoslavskaya, I. Blokhina, M. Kononets, O. Moskalenko, O. Bokovets, B. Andriytshev ; Kyiv: KPI named after Igor Sikorskyi. 254 p.* [In Ukrainian]

18. Shtefanko, Yu. (2022). International academic mobility during the war: National Erasmus+ office in Ukraine. Student meridian. Available at <https://meridian.kpnu.edu.ua/2022/04/01/mizhnarodna-akademichna-mobilnist-u-period-viiny-natsionalnyi-erazmus-ofis-v-ukraini-informuie> [In Ukrainian]

LEVELS OF ANALYSIS AND TYPOLOGY OF INTELLECTUAL MOBILITY IN SOCIOLOGICAL DISCOURSE

Mikula A.

Ivan Franko National University of Lviv,

1, Universytetska Str., Lviv, 79000,

Anastasiya.Mikula@lnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1963-0945>

The article considers the classification of types of mobility in sociological discourse related to intellectual activity, including social, labor, professional, academic and intellectual mobility. Based on the review, rethinking and addition of the existing component structure of intellectual mobility in pedagogy, a multi-level analysis of the structure of intellectual mobility proposed, consisting of cognitive, reflective, motivational-volitional, creative, communicative and technological levels. Special attention is devoted to the analysis of intellectual migration, as a kaleidoscopic phenomenon that appears as a separate type of intellectual mobility.

There are certain risks created by increased intellectual migration, threatening not only a personnel imbalance in Ukraine, but also the loss of the most capable and promising researchers and a decrease in the country's intellectual potential. However, the positive consequences of intellectual migration include facilitating Ukraine's integration into the international labor market through interstate labor exchange and providing an opportunity to realize one's abilities abroad. Moreover, migrants could improve one's qualifications, familiarize oneself with world experience, and improve the material situation of both the migrants themselves and their family members, stimulating activities of Ukrainian scientists due to the emergence of competition with foreign specialists; increasing the world rating of Ukraine as a democratic, free and open state.

Intellectual mobility defined in the article as an integrative personal quality that characterizes the readiness to quickly find, analyze and productively apply growing flows of information, produce new ideas and tolerantly accept innovations; quickly choose effective methods of performing tasks of both reproductive and creative nature; to quickly change the types and forms of intellectual activity without reducing effectiveness. At different levels of analysis, the phenomenon of intellectual mobility affects different types of movements, and expressed in a change of profession (specialty, specialization), qualification, position, place of work, study or residence, etc. The classification of mobility processes makes it possible to organize various movements and present them as separate manifestations of intellectual mobility. With this in mind, the article considers social mobility as the phenomenon of moving an individual or social object or values - everything created or modified by human activity - from one

position to another. Labor mobility defined as a complex social process that indicates the ability and readiness of individuals or social objects to change their social position, their competitiveness, interest in learning and continuous education, the ability to adapt quickly to dynamic social conditions and labor market conditions. Professional mobility related to the content of the concept of a profession and caused by functional changes in the content of work, the emergence of new professions. Academic mobility defined as the opportunity to get an education in a foreign educational or scientific institution, where specialists trained in the same specialty, while studying at the university.

Key words: intellectual mobility, intellectual migration, professional mobility, academic mobility.

Стаття надійшла до редколегії 21.09.2022

Прийнята до друку 15.11.2022